Martyna Pryszmont-Ciesielska

„JA” BADACZA W PODEJŚCIU AUTO/BIOGRAFICZNYM UJĘCIE METODOLOGICZNE

Czy nie tworzymy nieświadomie własnych indywidualnych mitów, według których porządkujemy doświadczenie? Nie mogą mieć one — jako takie — wiele wspólnego z tak zwaną obiektywną rzeczywistością, ponieważ nasza świadomość nie jest ze swej natury niczym samym w sobie, pozbawionym odniesień, lecz jest zapośredniczona przez system nerwowy, postrzeganie, emocje, doświadczenie i w końcu język.

Olga Tokarczuk (2012: 184)

Wprowadzenie

Biografia jest jednym z najbardziej inspirujących źródeł wiedzy na temat świata społecznego. W moim przekonaniu, stanowi ona również ważny, a zarazem złożony czynnik kształtujący naukę. Przez pryzmat biografii możemy się przyglądać własnej aktywności naukowej, budując w ten sposób fundament refleksyjnej praktyki badawczej. W tym rozumieniu, osobista biografia wyznacza ramy poznania naukowego, stając się przedmiotem prowadzonych poszukiwań badawczych. Prezentowany tekst stanowi próbę metodologicznego uzasadnienia dla tego typu praktyk. Moim celem jest wstępna rekonstrukcja dróg, jakimi może zmierzać badacz przekonany o sile oddziaływania własnej biografii na podejmowaną aktywność naukową. Przyjmując taką właśnie pozycję, chciałabym przede wszystkim poszukać odpowiedzi na następujące pytanie:

w jaki sposób zaznaczać i umieszczać biografię podmiotu poznającego w procesie badawczym?

Rozważania zacznę od wyjaśnienia różnicy między podejściem autobiograficznym a auto/biograficznym, następnie przybliżę perspektywę auto/biograficzną na tle wybranych paradygmatów i podejść badawczych, wreszcie — spróbuję wyróżnić i dookreślić formy relacjonowania autobiograficznego, z jakich jesteśmy w stanie korzystać, współtworząc dyskurs naukowy (ze względu na własne usytuowanie dyscyplinarne (pedagogika) ograniczam go do przestrzeni nauk społecznych i humanistycznych). Tekst zakończę wskazaniem paru wątpliwości odnośnie do ograniczeń wynikających ze stosowania perspektyw autobiograficznej i auto/biograficznej.

Rozumienie podejścia autobiograficznego i auto/biograficznego

Zauważane w ostatnim czasie szerokie zainteresowanie badaniami biograficznymi nie ominęło i mojej rodzimej dyscypliny, a mianowicie andragogiki (Bron 2009: 37). Z pewnością wiąże się to z docenieniem nieformalnych procesów oraz aspektów uczenia się dorosłych, które towarzyszą codziennemu życiu ludzi. Podejście to szczególnie chętnie wykorzystywane jest w badaniach nad całościowym uczeniem się dorosłych (Malewski 2010). Niemniej, jak pokazują przykłady antropologii czy socjologii, tego typu badania mają znacznie dłużą historię (Tamże: 37). Dlatego, przez wzgląd na fakt, iż przedmiot tego rodzaju badań — „biografia” — jest różnie ujmowany przez kolejne (sub)dyscypliny naukowe, osadzone, co zrozumiale, w odmiennych podglebiach teoretycznych, Danuta Urbaniak-Zajac proponuje określenie „biograficznej perspektywy badawczej, w ramach której możliwe są różne metody” (Urbaniak-Zajac 2011: 16–17).

Biograficzność jako przedmiot badań andragogicznych oznacza, najprościej rzecz ujmując, konstrukcję i rekonstrukcję życia człowieka dorosłego, zmagającego się z wielorakimi trudnościami i przeszkodami (Alheit 1995); objawia także zdolność do projektowania życia w zależności od sytuacji i kontekstu (Alheit 1995). Biografia wyrażana jest przez autobiograficzną relację, która przyjmuje formę narracji. Zdaniem Anny Gیزی-Poleszczuk, z autobiografią mamy do czynienia wtedy, gdy ktoś intencjonalnie przekształca zbiór doświadczeń w sensowną całość; jest więc ona zależna od jednostkowej świadomości, powołującej ją do „życia” w akcie opowiadania

(Giza-Poleszczuk 1990: 96). W świetle powyższych ustaleń spotkanie z „autobiografią” to spotkanie z (od)tworzonymi przez naszych badanych historiami ich życia. Prawdopodobne jest też uruchomienie własnej autobiograficznej refleksji i narracji przez badacza. W tym przypadku występuje on w podwójnej roli: obserwatora życia „innych” oraz auto/obserwatora, budującego własną historię życia. Badanie społeczne dopuszcza tutaj rozciągnięcie granic poszukiwań, przy założeniu, iż przedmiotem badań są tak „(mikro)światy” badanych, jak i badacza; rozszerza ono również perspektywę analizy i interpretacji — przy wyborze podobnego rozwiązania doświadczamy bowiem swoistej „hermeneutycznej fuzji horyzontów”, oznaczającej akceptację różnorodności perspektyw poznawania świata przez uczestników badań (badacza i badanych). Ważnym aspektem jest także wzajemne (re)konstruowanie swojej „biograficzności” przez oba podmioty. Pisząc o sobie, nie sposób przecież nie czynić odniesienia do życia innych (Stanley 1992, cyt. za Miller 2003: 122). Liz Stanley zwraca uwagę na wzajemną relację między konstruowaniem naszego życia poprzez tworzenie autobiografii a konstruowaniem życia innych za pomocą biografii. Stąd, w przygotowywanym przez badacza obrazie historii życia osób badanych, zawiera się i odbija historia jego własnego życia (Tamże). Istotną rolę odgrywa w tym podejściu „ja” autobiograficzne — czynnik uwypuklający kontekstualny i sytuacyjny charakter wiedzy badacza (Tamże).

Każda biografia badacza posiada indywidualną trajektorię, wzdłuż której przebiegają różne wydarzenia życiowe, w tym także te dotyczące aktywności naukowej. Ta ostatnia jest „ścieżką wzdłuż której podróżują jednostki, aby zaspokoić swoje roszczenia do rozumienia oraz zrealizować ponadindywidualne cele poszukiwań badawczych” (Usher, Bryant, Johnston 2001: 14). „Ja” badacza, zdaniem Robina Ushera, Iana Bryanta i Rennie Johnstona, ukształtowane jest kulturowo, historycznie, społecznie i posiada dwa wymiary: techniczny i doświadczeniowy. W obu wariantach badacz występuje w roli podmiotu — autonomicznej jednostki. Autonomia badacza w technicznej trajektorii badań rozciąga się na „arenę” badań, tj. dotyczy projektowania i realizowania czynności badawczych. W tym sensie „uwalnia się” on od instrumentalizmu strategii i metody badawczej. Z kolei wymiar doświadczeniowy obejmuje dwie jakości: sytuacyjne i dyspozycyjne. Struktura „ja” badacza, podkreślają autorzy, kierunkowana jest zarówno przez właściwe jej dyspozycje (np.: cechy osobiste, entuzjazm, energia, poziom frustracji itd.), jak i zmieniające się w czasie czynniki sytuacyjne (Tamże: 15, 16). Na trajektorię „ja” badacza składają się także „wydarzenia (nie)codzienne”. Część z nich

przyjmuje postać epifanii, czyli momentów kryzysowych, życiowych „przełomów”, „zwrotnych kryzysów” (Kafar 2011: 44–45). Marcin Kafar, odwołując się m.in. do myśli Normana K. Denzina podkreśla, że transformujący charakter doświadczenia epifanicznego stanowi konsekwencję świadomego uczestnictwa podmiotów w świecie społecznym. Jednocześnie, różnorodne przeżywanie epifanii wynika z przypisanych temu doświadczeniu atrybutów, tj.: nagłości, dysproporcjonalności i „duchowości” (por. Tamże: 45–51).

Widać więc, iż uwarunkowania autobiograficzne badacza stanowią, obok epistemologicznych i aksjologicznych, istotne zaplecze (samo)wiedzy podmiotu poznającego (Pryszmont-Ciesielska 2008). Świadomość istnienia wymiaru biograficznego, na który składają się m.in.: historia życia, kultura, język, doświadczenie, umiejscowienie w świecie i w społeczeństwie, dyskurs, któremu badacz podlega/uprawia, jest (powinna być?) integralnym etapem każdego projektu badawczego. Właśnie w tym horyzoncie badacz dokonuje wyborów i podejmuje decyzje, mające niekiedy kluczowe znaczenie dla przebiegu całego procesu badawczego. Choćby z tego powodu, aspektem autobiograficznym warto nadać odpowiednią rangę ważności, sytuując je w obrębie prowadzonych poszukiwaniach badawczych.

Zdarza się, że badacz decyduje się uczynić własną biografię najważniejszym źródłem wiedzy o interesującej go problematyce. Wówczas jego życie osobiste determinuje podejmowaną aktywność badawczą, a czynności badawcze stają się drugoplanowe wobec procesu (re)konstruowania autobiografii — mówimy wtedy o stosowaniu **perspektywy autobiograficznej** (Pryszmont-Ciesielska 2009: 38). Innym rozwiązaniem jest przyjęcie przez badacza pozycji łączącej w równoważny sposób doświadczenia własne z doświadczeniami badanych — ten drugi przypadek wiąże się z uruchomieniem **perspektywy auto/biograficznej** (Tamże: 39).

W tym miejscu zasadnym staje się postawienie pytania, jakie tradycje i filozofie badawcze stwarzają szansę realizacji podejścia auto/biograficznego?

Perspektywa auto/biograficzna w kontekście wybranych paradygmatów i podejść badawczych

Spośród wielu filozofii wpisujących się w rozległą praktykę badań jakościowych, chciałabym pokrótce omówić dwa wybrane paradygmaty, w obrębie których refleksja auto/biograficzna ma do-

niosłe znaczenie dla prowadzonych badań. Pierwszym z nich jest tradycja paradygmatu krytycznego, gdzie badacz dzieli się wiedzą na temat przesłanek stojących za podjęciem określonego typu badań (Malewski 1998: 39). Sprzyja temu subiektywistyczna epistemologia wyrażająca się m.in. w uznaniu, iż wyniki badań zapośredniczone są przez bliskie badaczowi wartości (Kubinowski 2010: 38). Wobec tego zyskuje on możliwość opowiedzenia o tym, jakie czynniki pozanaukowe ukształtowały jego światopogląd badawczy. Szczególnie docenione zostaje uczenie się z codzienności oraz akceptacja dla włączania indywidualnych doświadczeń do procesu poznawczego. Zasadniczą cechą paradygmatu krytycznego jest refleksyjne nastawienie do rzeczywistości społecznej i obejmującego ją procesu poznania. W ramach praktyk refleksyjnych badacz zyskuje m.in. szansę „prześwietlania” swojej biografii — wiedzy, doświadczenia, światopoglądu itd. — pod kątem tych czynników, które oddziałują na tok prowadzonych badań. Wspólny udział podmiotów w przedsięwzięciach badawczych jest także okazją do wzajemnego dzielenia się i uczenia się z tego, co osobiste.

Drugą z tradycji myślenia dopuszczającą obecność perspektywy auto/biograficznej jest paradygmat postmodernistyczny¹, zakładający — w warstwie ontologicznej — iż świat zbudowany jest z niezliczonej liczby mikroświatów społecznych (Tamże: 42). Każdy z badaczy jest „zakorzeniony” lub związany z wybranymi „mikroświatami”. Postmodernizm dopuszcza relatywizm poznawczy i akceptuje wielorakie formy „bycia” i pisanie o świecie. W tego typu rozwiązaniach badawczych ważkie stają się sposoby, jakimi posługuje się autor konstruując teksty oraz to, jaką wyznaje on „politykę poznawczą” (Tamże: 54). W efekcie badacz występuje w roli przedmiotu badania, a jednym z celów procesu badawczego jest ustalenie relacji „między procesem i produktem poznania” (Tamże: 45).

„Ja” badacza może zostać wpisane w każde podejście o charakterze jakościowym, przy czym refleksja ta zyskuje różny status

¹ Nazwy tej używam za Mieczysławem Malewskim. Zdaję sobie sprawę z faktu, iż paradygmat ten znajduje się wciąż na etapie krystalizowania swojej filozofii i programu metodologicznego. Malewski (1998: 44) tłumaczy to następująco: „Postmodernistyczny projekt detronizuje naukę instytucjonalną w jej dotychczasowym kształcie. W zamian oferuje ludzkiemu poznaniu pewne wizje. Są one pozbawione podstaw metodologicznych w tradycyjnym rozumieniu, jakie wiążemy z terminem «metodologia». Nie tworzą one również paradygmatu w znaczeniu proponowanym przez Th. S. Kuhna”. Z tego powodu odwołuję się do wybranego wątku tego paradygmatu, tj. uznania uwarunkowań autobiograficznych badacza za jeden z najważniejszych aspektów prowadzonych poszukiwań badawczych.

w prowadzonych poszukiwaniach badawczych. W zależności od celu badań da się ją uczynić albo pierwszoplanową (perspektywa autobiograficzna), albo też drugoplanową wobec wiedzy pochodzącej z terenu badań. Jednocześnie, oba rodzaje wiedzy (osobista oraz pochodząca z terenu badań) mogą w takim samym stopniu stanowić istotne – z punktu widzenia badanych problemów – źródło poznania (perspektywa auto/biograficzna). Wybrzmieniu auto/biograficznemu wyjątkowo sprzyjają podejścia: biograficzne, etnograficzne oraz badanie w działaniu². Jaką wartość, z punktu widzenia osób badanych i przedmiotu badań, ma umieszczanie „ja” badacza w cyklu badawczym w/w podejść? Poniżej znajduje się Tabela 1., skrótkowo obrazująca tę kwestię.

Tabela 1. Znaczenie wpisywania „ja” badacza w wybranych podejściach badawczych

Wybrane podejście badawcze	Znaczenie wpisywania „ja” badacza do podejścia badawczego
Biograficzne	Badacz i badany wzajemnie (re)konstruują swoje historie życia; poszukiwanie sensów i znaczeń o życiu w narracjach
Etnograficzne	Badacz i badany wspólnie uczestniczą i doświadczają terenu badań; poszukiwania autoetnograficzne
Badanie w działaniu	Badacz i badany są zaangażowani we wspólne uczestnictwo i działanie; krytyczna i refleksyjna postawa badacza wobec własnego „ja”

Źródło: opracowanie własne

Każde z wyróżnionych podejść „zezwała” na wspólne działania i oddziaływanie na siebie obu podmiotów badania (badacza i badanego). W wyniku tej „aktywności” obie strony zyskują sposobność

² W przypadku wybranych orientacji (biograficzna, etnograficzna, badanie w działaniu) zdecydowałam się zastosować termin „podejście”, ponieważ stanowią one całościowe propozycje badawcze. W zależności od przyjętego paradygmatu badań, precyzują one kwestie związane ze strategią postępowania badacza w całym cyklu badawczym. Mowa tu o następujących etapach: formułowaniu problematyki badawczej, sposobach gromadzenia wiedzy, analizie i interpretacji uzyskanych materiałów, a także postawie badacza wobec przedmiotu badania, osób badanych i własnej aktywności poznawczej.

do (re)konstruowania własnych historii życia oraz rozumienia swojego miejsca w świecie. Wpisanie „ja” badacza w cykl badawczy daje szansę na upodmiotowienie wzajemnych relacji, sprzyjając zarazem czerpaniu obopólnych korzyści z dokonującego się spotkania i wpisanego w nie dialogu.

Formy relacji „o sobie” — prezentacja refleksji autobiograficznej

Praktyka pisania to, zdaniem Jacka Piekarskiego (2006: 118), „rodzaj czynności społecznej, w której dokonuje się unikatowy proces konstruowania znaczeń, poprzez który przestrzeń indywidualnego doświadczenia (prywatny sposób rozumienia) uzyskuje w tekście upublicznioną reprezentację”. Biografia podmiotu poznającego stanowi (wy)twór światów społecznych badacza. W związku z tym przyjąć należy, iż także praktyka pisania podlega społecznym odniesieniom. Myślę, że ważnym zadaniem badacza jest unaocznienie owej praktyki jako głęboko osadzonej w procesie badania. Służy temu adekwatna do przyjętego sposobu ujęcia danej problematyki forma pisania³, dzięki której badacz dokonuje aktu autobiograficznej prezentacji. Przy wykorzystaniu dostępnych gatunków literackich, dziennikarskich i artystycznych⁴, relacja autobiograficzna badacza przyjmuje postać pisemną.

W pierwszej kolejności badacz wybiera temat, na którym skoncentrowana jest pożądana forma relacji autobiograficznej. Przy wsparciu narzędzi literackich, badacz jest w stanie przygotować **poemat**, uchwytujący jego doświadczenia czy postawę wobec życia. Można się także pokusić o zbudowanie wypowiedzi narracyjnej, nadając jej fabułę, ukazującą własne losy badacza i kreującą na jego podobieństwo bohatera występującego w tymże **opowiadaniu**. Opowiadanie o życiu, w zależności od okoliczności, świetnie sprawdzi się również w **reportażu**. Relacja reportażowa powinna zawierać liczne opisy sytuacji, w które badacz — świadek tych sytuacji — angażuje swoich czytelników. Jeśli chcemy pokusić się o rytmiczne notowanie zdarzeń z codzienności, wówczas z pewnością warto skorzystać z formy **dziennikowej** (w grę wchodzi także dziennik

³ „Forma pisania” to wybrany przez badacza sposób pisania o sobie.

⁴ Opracowując poszczególne formy korzystałam ze słownika języka polskiego PWN (*Słownik...*).

internetowy). Chcąc natomiast skoncentrować się na selektywnie dobranych informacjach, polecane jest stworzenie życiorysu – zawarte tam zostaną lapidarnie oddane zdarzenia, rozciągnięte na długim łuku życia zawodowego, edukacyjnego, rodzinnego itd. Natomiast w sytuacji, kiedy badaczowi zależy na tym, aby mocno wyakcentować swój pogląd najlepiej będzie napisać **esej**. Ostatnią z form pisemnej wypowiedzi, jakie proponuję wyróżnić jest **list** – zawiera on wiadomość skierowaną do ściśle określonego adresata. I w tym wypadku tematem są wątki biografii badacza.

Formy tekstualne nie wyczerpują oczywiście bogatego repertuaru relacjonowania autobiograficznego. Znakomitym ich uzupełnieniem, a niekiedy przydatną alternatywą są relacje wykorzystujące obraz i dźwięk. W tej grupie, w pierwszym rzucie należy wspomnieć o **fotografii**. Relacja autobiograficzna wsparta o zdjęcia obejmuje tak fotografie wykonane przez samego badacza, jak i przez osoby trzecie; mogą to być źródła zastane oraz intencjonalnie tworzone. Podobnie jest w przypadku **filmu**. Badacz zyskuje, przy pomocy nawet krótkich utworów audiowizualnych, niepowtarzalną okazję oryginalnego świadczenia o własnym życiu. Sięgając po podobne rozwiązania, ważne jest, aby dokładnie opisać kontekst ich powstawania.

Nie zapominajmy wreszcie o jeszcze jednym interesującym kanale komunikacyjnym, jakim jest **performans**, np. przyjmujący formę **happeningu**. Tabela 2. przedstawia wyszczególnione wyżej formy prezentacji autobiograficznej.

Tabela 2. Formy prezentacji autobiograficznej badacza

PISEMNE	OBRAZOWO-DŹWIĘKOWE	PERFORMANS
Poemat	Fotografia	Happening
Opowiadanie	Film	
Reportaż	Fotoreportaż	
Dziennik		
Życiorys		
Esej		
List		

Źródło: opracowanie własne

Refleksje na zakończenie

Obie perspektywy — autobiograficzna oraz auto/biograficzna — prócz niewątpliwych wartości dodanych, jakie wnoszą do procesu badania, posiadają i pewne wady, budzące wątpliwości co do ich pełnej przydatności metodologicznej. Pokuszę się zatem o postawienie kilku pytań, wskazujących ewentualne dalsze kierunki poszukiwania ograniczeń skrywanych w tychże perspektywach: w jaki sposób perspektywy te wyrażają ukrytą/jawną dominację podmiotu poznającego, umożliwiając mu skolonizowanie terenu badań⁵? W jakim sensie są one kolejnym projektem mającym wyjaśnić i tym samym kontrolować po ludzku zdeterminowany świat? Wreszcie, w jakim sensie wyrażają one tęsknotę (badacza) za życiem wolnym od nauki instytucjonalnej, tęsknoty za byciem podmiotem — autonomiczną, twórczą jednostką — w świecie zdefiniowanych paradygmatów, uprawianych dyskursów i narzuconych ról?

Bibliografia

Alheit P.

- 1995 *Biographical learning. Theoretical outline, challenges and contradictions of a new approach in adult education*, [w:] P. Alheit (red.), *The Biographical approach in European adult education*, Wien, s. 57–74.

Bron A.

- 2009 *Biograficzność w badaniach andragogicznych*, „Dyskursy Młodych Andragogów”, nr 10, s. 37–54.

Foucault M.

- 1998 *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, przeł. T. Komendant, Warszawa.

Giza-Poleszczuk A.

- 1990 *Autobiografia. Między symbolem a rzeczywistością*, „Kultura i Społeczeństwo”, t. 34, nr 1, s. 95–112.

Kafar M.

- 2011 *Biograficzne epifanie w kontekście tworzenia podstaw jakościowego kolektywu myślowego* [w:] M. Kafar (red.), *Biografie naukowe. Perspektywa transdyscyplinarna*, Łódź, s. 37–66.

⁵ Wybór omawianych perspektyw można rozważać w kontekście Foucaultowskich kategorii władzy/wiedzy. W tym sensie podmiot poznający, podlegający określonym dyskursom społecznym, dąży do panowania nad terenem badań (Foucault 1998; por. też Pryszmont-Ciesielska 2006: 72).

Kubinowski D.

- 2010 *Przyrodnicze i humanistyczne podstawy badań pedagogicznych*, [w:] S. Palka (red.), *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, Gdańsk, s. 29–44.

Malewski M.

- 1998 *Teorie andragogiczne. Metodologia teoretyczności dyscypliny naukowej*, Wrocław.
- 2010 *Od nauczania do uczenia się. O paradygmatycznej zmianie w andragogice*, Wrocław.

Miller N.

- 2003 *Auto/biografia w badaniach nad edukacją i uczeniem się całozyciowym*, przeł. Z. Sidorkiewicz, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja”, t. 21, nr 1, s. 121–140.

Piekarski J.

- 2006 *O drugoplanowych warunkach poprawności praktyki badawczej w pedagogice – perspektywa biografii*, [w:] D. Kubinowski, M. Nowak (red.), *Metodologia pedagogiki zorientowana humanistycznie*, Kraków, s. 97–126.

Pryszmont-Ciesielska M.

- 2006 *Two metaphors of a meeting with culture – autobiographical researcher's perspective*, „Kultura i Edukacja”, nr 4, s. 70–76.
- 2008 *Badacz wobec kultury – o „podróżowaniu”, czyli o badaniu świata społecznego*, [w:] W. Jakubowski (red.), *Kultura i edukacja (konteksty i kontrowersje)*, Kraków, s. 41–53.
- 2009 *Podejście auto/biograficzne w badaniach nad edukacją – propozycja metodologiczna*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja”, nr 2, s. 37–49.

Słownik...

- Słownik Języka Polskiego* (wydanie internetowe dostępne pod adresem: www.sjp.pwn.pl).

Tokarczuk O.

- 2012 *Moment niedźwiedzia*, Warszawa.

Urbaniak-Zajac D.

- 2011 *Biograficzna perspektywa badawcza*, [w:] E. Dubas, W. Świtalski (red.), *Uczenie się z (własnej) biografii*, Łódź, s. 5–27.

Usher R., Bryant I., Johnston R.

- 2001 *Podmiot poznający w badaniach edukacyjnych (perspektywa postmodernistyczna)*, przeł. A. Wierzbicka, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja”, t. 14, nr 2, s. 83–97.